

# Gölgeden Gerçeğe Osmanlı'dan Bugüne Aydın Kadınlarımız

Günseli NAYMANSOY\*

## ÖZ

Bu makalenin konusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türk kadınının bilim ve sanat alanına yaptığı katkılardır. Söz konusu katkıları somut olarak ortaya koymak amacıyla, farklı alanlardan 13 örnek seçilmiştir. Örnek olarak seçilen kadınların, kadın haklarını savunma konusundaki çabalarıyla birlikte, bilim ya da sanata yaptıkları katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında, bilim insanı, sanatçı ve insan olarak birbirlerine benzer yönleri ve farklılıkları vurgulanmıştır.

*Anahtar sözcükler:* Kadın, entelektüel, bilim, katkı, kadın hakları.

## ABSTRACT

### From Shadow to Reality: Women Intellectuals from the Ottoman Empire to Present

This article is about the contribution of Turkish women to Turkish scientific and artistic life from the Ottoman Empire to present. For this purpose, thirteen women were selected as examples from different fields. Their effort on defending women rights and science or art was tried to be pointed out. Besides this, their similarities and differences were stressed as scientists, artists and human beings.

*Key Words:* Women, intellectual, science, contribution, women rights.

## Giriş

Yüzyıllar boyu erkeklerin arkasında âdeta gölge gibi yaşayan Türk kadını, toplumdaki bugünkü saygın yerini kolay elde etmemiştir. Aydın erkeklerin yoğun desteği ve aristokrat ailelerden gelen kadınların kararlı çabaları yanında, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün, kadınların eğitimine verdiği önem, pek çok hakkın elde edilmesini sağlamıştır. Ayrıca sahip olunan hakların arkasında, kadınların kimlik mücadelesinin kazanılması için yapılan çalışmalara yaşamını adanmış pek çok isimsiz kahramanın ~Yenilikçi bir paşa ya da yüksek memur kızı olduğu

\* Dr., Osmangazi Üniversitesi Emekli Öğretim Elemanı, ESKİŞEHİR,  
e-posta: gnaymansoy@yahoo.com



anlaşılan P.B. (adını açık olarak belirtmiyor), evlerinde, konaklarının büyük salonunda hatibe Fatma Nesîbe Hanım'ın konuştuğu konferanslar düzenliyor (Demirdirek 1993:47).~ uzun yıllar süren emekleri vardır.

Orta öğretim olanağı ve mesleki eğitimden yararlanma hakkını Tanzimat döneminde elde etmiş olan Türk kadını, hekimlik yapma şansını, Dr. Adnan Adıvar'ın sadârete yaptığı başvurunun reddedilmesinden bir yıl sonra, aynı önerinin, Sıhhiye Nâzırı İsmail imzasıyla tekrarlanması üzerine kabul edilmesi ile elde etmiştir. 1870 yılında kız okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla dârülmualimînâtın açılmasıyla kadınların eğitim olanakları genişlemiştir. Yüksek öğretim olanağına kavuşmak için Meşrutiyet'e kadar beklemek gerekmiş, kızlara yönelik dersler 1914 yılında İstanbul Dârülfünûnu'nda başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yılında eğitim için Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin bazıları, ileriki yıllarda ülkenin gelişmişlik düzeyine olumlu katkıları verecek olan bilim insanları olmuştur.

Şu anda kağıt üstünde de olsa pek çok ülke kadınından daha fazla haklara sahip olan Türk kadınlarının ve sağlıklı bir toplumun ancak aydın kadınlarla birlikte oluşturulacağını bilen aydın Türk erkeklerinin saygıyla anımsayacağı sayısız aydınımız vardır. Bunların hepsini birden anmanın ve yaptıklarını hatırlatmanın bir makale ile sınırlı alanda mümkün olamayacağı tabiidir. En azından 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında geçen yaklaşık 75 yıllık dönemde Türk düşüncesinin ve biliminin gelişimine katkıda bulunmuş olan kadınları temsil etmek üzere belirlenen on üçünün yaşam öyküleri aşağıda kısaca verilmiştir. Yapmış oldukları katkıların düzeyi ve gerçekten ne denli etkin oldukları önümüzdeki yıllarda haklarında yapılacak ayrıntılı araştırmalar sonucunda netlik kazanacaktır.

Türkiye'de pozitif bilimlerin tanınması ve gelişmesi açısından en önemli isimler, yaptıkları çeviriler ve yazdıkları yazılarla, birbirleriyle ilişkileri olduğu, ya da en azından birbirlerini izleyip saygı duydukları bilinen, Fatma Aliye Hanım, Emine Semiye Hanım ve Halide Edip Adıvar üçlüsü olmuştur. Bunlardan, Fatma Aliye Hanım'ın iki felsefe kitabı yazmış olması, onların bilim dışında felsefe ile de ilgilenmiş olduklarını, bununla da kalmayıp halka tanıtmak için yazılar yazıp çaba gösterdiklerini kanıtlar. Sosyal bilimlerle uğraşmış olan diğer üç kişiden Selma Rıza Feraceli ve Sabiha Sertel de sosyoloji gibi yeni bir alanda varlık göstermiş, yurt dışında da tanınmışlardır. Afet İnan ise, Gazi döneminin dış politikasının ve Kemalist tarih görüşünün temellendirilmesi için yapılan çalışmalarda yer alan tek kadın olmuştur.

Diğer dört tanesi, doğrudan pozitif bilimlerle uğraşmış ve alanlarına katkı sağlayacak eserler ortaya koymuşlardır. Remziye Hisar, Nüzhet Gökdoğan, Paris Pişmiş ve Nuriye Pınar Erdem alanlarında kalıcı eserler bırakmış,



zamanlarında Türk kadınının fen alanında da diğer gelişmiş ülke kadınlarının gerisinde kalmadığını gösterecek etkinliklerde bulunmuşlardır. Tümü de üniversitelerde öğretim üyesi olarak görev yapıp, kendilerinden sonra alanlarında çalışacak genç bilim insanlarını yetiştirmeye ve onlara daha seçkin bilimsel ortamlar bırakmaya gayret göstermişlerdir.

En son bahsedilen sanatçılar Sabiha Bengütaş, Mihri Müşfik ve Semiha Berksoy, Türk kadınının sanat alanında da varolduğunu göstererek, bu alanda söz sahibi olmuş ve zamanları için kendilerinden çok da beklenmeyen işleri başarıyla gerçekleştirmişlerdir.

### Sosyal Bilimler Alanında Katkı Sağlayan Kadınlar

Sosyal bilimler alanında çalışanlardan, Fatma Aliye Hanım (1862-1936), Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak tanınır. Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın kızıdır ve İstanbul'da doğmuştur. Fransızca ve Arapça dersleri almış, matematik, hukuk, Arap tarihi ve felsefesi okumuş ve ağabeyi için evde kurulan kimya laboratuvarında onun yaptığı deneyleri seyrederek ve ona yardım ederken bilime merak sarmıştır. 1879'da evlendiği Faik Paşa başlangıçta onun roman okumasına karşı çıkmış, hatta bir ara kitaplarını bile yırtmıştır. Daha sonra bu konuda yumuşayan kocasının izniyle 1889'da George Ohnet'in *Volonte* adlı romanını *Meram* adıyla çevirmiş, böylece edebi yaşantısı başlamıştır. Bu romanı "Bir Hanım" imzasıyla yayınlamış ve çabası Ahmed Midhat tarafından *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde övülmüştür. Daha sonra yapıtlarında "Mütercime-i Meram" takma adını kullanmıştır. Kitaplarının yanında *Tercüman-ı Hakikat*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mehâsin*, *Ümmet* ve *İnkılâb* gibi pek çok gazete ve dergide çeşitli konularda, özellikle de kadın konusunda yazılar yazmıştır. Bu yazılarda İslâmiyet'in ilk döneminde olduğu gibi kadınların çeşitli hak ve özgürlüklere kavuşmasını, kadın ve erkek ayrımı yapılmadan bilimden herkesin yararlanmasını istemiş, İslâmiyet'te kadının eğitimini engelleyici bir buyruk bulunmadığını, kadınların da okuyup çalışma hayatında yer alması gerektiğini, çok kadınla evliliğin ve örtünmenin ise İslâmiyet'in bir gereği olmadığını yalnızca geleneği olduğunu anlatmıştır.

Eserleri arasında, Ahmed Midhat'la birlikte yazmış olduğu *Hayâl ve Haki-kat*, yakın zamana kadar bir Türk kadın yazar tarafından yazılan ilk roman olarak bilinen *Muhâdarât* (1892) *Re'fet*, *Udî*, *Levâiyih-i Hayat* ve *Enin* adlı romanları, *Nisvân-ı İslâm*, *Taaddüd-ü Zevcât'a Zeyl*, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân* adlı sosyal içerikli eserleri, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, *Tedkîk-i Ecsâm*, *İstîlâ-yı İslâm* adlı felsefe kitapları vardır. Ayrıca, *Tarih-i Osmaniyye'nin Bir Devr-i Mühimmesi-Kosova Zafere ve Ankara Hezimetini*, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı tarihî ve biyografik içerikli eserler ile *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayınlanan *Eslâf-ı Nisvân* (8-13 Cemaziyelevvel 1314) ve *Talim-i Terbiye-i Benât-ı Osmaniye* (20 Recep 1313) başta olmak üzere pek çok makale bulunmaktadır.



Fatma Aliye Hanım'ın kız kardeşi olan Emine Semiye Hanım (1868-1944) da, Türk edebiyatına ve kadın hakları mücadelesine destek veren bir diğer öncü yazarımızdır. Çocukluğunda özel eğitim almış, Fransa ve İsviçre'de sosyoloji ve psikoloji okumuştur. Şişli Etfâl Hastanesi'nde yardımcı hemşirelik, İstanbul ve Anadolu'da öğretmenlik yapmıştır. "Emine Vahide" takma adını kullanarak gazetelerde yazılar yazmıştır. 1908'de İttihat ve Terakki ajanı olarak İstanbul, Selanik arasında vazife görmüştür (Sarımermer Annaç, 2001:53). *Gayya Kuyusu* ve *Sefalet* adlı romanları ve *Hulâsa-i İlm-i Hesâb* (1319) adlı bir aritmetik kitabı vardır. Ayrıca *Etfâl Hakkında Elzem Bazı Tenkidât-ı Fenniye* (*Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 55, 14 Mart 1312) ve *Terakkiyât-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?* (*İnkılâb*, 3 Ağustos 1325) adlı önemli makaleler yazmıştır.

Yalnızca ülkemizde değil dünyada da yeni bir disiplin olan sosyoloji alanına katkı veren, ilk kadın gazetecimiz, Selma Rıza Feraceli (1872 - 1931), entellektüel bir aileye mensup Türk bir babanın ve Avusturya'lı bir annenin kızıdır. 1877 yılında ilk Osmanlı parlamentosunda görev almış olan babası Ali Rıza Bey, diplomat olarak görev yaptığı Avusturya'da tanıştığı ve daha sonra Müslüman olan Naile Hanım ile evlenmiştir. Çiftin yedi çocuğunun en küçüğü Selma Rıza'dır. Özel öğretmenlerin denetiminde dersler almış, 19. yüzyıl sonlarına doğru ailesinden gizli olarak İstanbul'dan kaçmış ve Paris'te bulunan ağabeyi, Jöntürk liderlerinden Ahmet Rıza'nın yanına gitmiştir. Eğitimini Sorbonne Üniversitesi'nde yapan Selma Rıza, Paris'te yaşadığı 10 yıl boyunca Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olmuştur. Bu cemiyetin tek kadın üyesi iken, Fransızca olarak Paris'te yayınlanan *Meşveret* gazetesinde ve Türkçe olarak yayınlanan *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde yazılar yazmıştır. 1899'dan itibaren "sosyal açıdan kadın" konusu üzerinde çalışmış, kendisinden önce bu konuyu ele alan tüm eserleri okumuş, gerek Jöntürkler, gerekse Fransız aydınları arasında bu konunun uzmanı olarak tanınmıştır. Çekingen yaradılışı nedeniyle derin bilgisini kitlelere aktarmakta başarılı olamasa da, Fransa'daki edebiyatçılar, sosyologlar, özellikle de Claude Farrere, onu yetenekli bir sosyolog olarak tanımlamıştır.

1908 yılında Meşrutiyet'in ilânının ardından İstanbul'a dönüşünden sonra gazetecilik yapmamış, ancak, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olarak bilinen, Kızılay'ın kurulması için çalışmalara katılmış ve daha sonra yönetimdeki kişilerle ters düşünce, 5 yıl boyunca genel sekreterliğini yaptığı bu kuruluşun ayrılmıştır. Birinci Dünya Harbi'nden yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nda aydınlar ve devlet adamlarının çoğu Amerikan mandacılığını kurtuluş olarak görürken, o buna şiddetle karşı çıkmış, manda yandaşlarına eleştiri mektupları göndermiştir. Bu mektuplar işgal kuvvetleri kumandanlarınca sansüre uğramıştır. Bugünün Birleşmiş Milletleri niteliğinde olan Cenevre'deki Cemiyet-i Akvâm'a İstanbul'un işgali sonrası yazdığı mektup öylesine etkili



olmuştur ki Cenevre'ye davet edilmiştir. Basılamamış olan *Uhuvvet (Kardeşlik)* adlı bir romanı bulunmaktadır.

Türk edebiyatı tarihinde çok önemli bir yeri olan, Halide Edip Adıvar (1884-1964) İstanbul'da doğmuş ve Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ni bitirmiştir. Dönemin tanınmış kişilerinden felsefe, sosyoloji, edebiyat, matematik ve Arapça dersleri almıştır. Eğitim ve öğretiminde en etkili olan kişiler, *Mor Salkımlı Ev*'deki anılarından öğrendiğimize göre, zamanın ünlü matematik bilgini Salih Zeki ile filozof Rıza Tevfik'tir. Sonradan evlendiği Salih Zeki için şöyle diyecektir: "İlim ve felsefe mevzularında ifade ettiği çetin ve daimi alâkası daha fazla müspet bilimlere saplanmıştı. Bu devirde en çok Auguste Comte ile meşgul oluyordu" (Karaalioğlu, 1982: 2). 1908'de gazetelerde yazarak kadın hakları konusunda çalışmış, dârülmualimat ve kız idadisinde pedagoji ve tarih öğretmenliği ve vakıf kız okulları müfettişliği yapmıştır. 1918-1919'da İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde garp edebiyatı müderrisi olmuştur. Burada yetiştirdiği öğrencilerden biri de Mina Urgan'dır. Yurdun işgâle uğradığı ümitsiz günlerde diğer bazı aydınlar gibi Amerikan mandasına taraftar iken, daha sonra Millî Mücadele'ye inanmıştır (Kurnaz, 1982: 168). Bu inanış ve bağlanış öyle yürekten olmuştur ki, ünlü Sultanahmet mitingine katılan yaklaşık 200.000 kişiye "Hangi şartlar altında olursa olsun hiçbir kuvvete boyun eğmemeye" (Kurnaz, 1982: 155) yemin ettirmiş, daha sonra onbaşı rütbesiyle cephede çalışmış ve buradaki tanıklıklarını eserlerine yansıtmıştır. Cumhuriyet döneminde de 1950 yılında İzmir Demokrat Parti listesinden milletvekili seçilmiştir

Fransa, İngiltere ve Amerika'da bulunmuş, pek çok hikâye ve roman yazmıştır. Ayrıca pek çok çevirisi bulunmaktadır. *İncil*'in İngilizce çevirisini yapmış olmanın onu edebi açıdan çok geliştirdiğini belirtmiş olan yazar, Türk romanının gelişimine ciddi anlamda katkıda bulunmuştur. Romanlarında önce aşk temasını ve kadın psikolojisini işlemiş, sonra Türkçülük ve milliyetçilik konusunda yazmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, onun *Sinekli Bakkal* adlı romanını, kendi sanatında olduğu kadar, Cumhuriyetten sonraki gerçekçi roman çizgisinde de görülen önemli dönemeçlerden biri saymıştır (Karaalioğlu, 1982: 56).

1943 yılında CHP Roman Armağanı'nı kazanmış olan ve İngilizceye de çevrilen bu roman, dünya basınında geniş yer ve övgü almıştır. Romanda Doğu ve Batı'nın birbirini reddeden kavramlar ve değerler topluluğu olmadığı ve bunların belirli noktalarda birleşebileceği esası üzerinde durmuştur (Hayber, 1993:91). Bunun yanında *Heyulâ, Raik'in Annesi, Seviye Talip, Handan, Yeni Turan, Son Eseri, Mev'ut Hüküm, Ateşten Gömlek, Kalp Ağrısı, Vurun Kahpeye, Zeyno'nun Oğlu, Yolpalas Cınayeti, Tatarcık, Sonsuz Panayır, Döner Ayna, Akile*



*Hanım Sokağı, Kerim Usta'nın Oğlu, Sevda Sokağı, Çaresaz ve Hayat Parçalar, Mor Salkımlı Ev* adlı romanlarla *Kenan Çobanları, Maske ve Ruh* adlı hikâyeleri ve 3 ciltlik *İngiliz Edebiyatı Tarihi, Hindistan'ın İç Yüzü, Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* ile *Dr. Abdülhak Adnan Adıvar* adlı bilimsel eserleri mevcuttur.

Gazeteciliği meslek olarak benimsemiş ilk kadın yazarlarımızdan olan Sabiha Sertel (1897-1968), Osmanlı'nın Batı'ya açılan penceresi olan Selanik'te doğmuş, Selanik Terakki İnas İdadisi'ni bitirdikten sonra ailesiyle birlikte geldiği İstanbul'da yine bir gazeteci olan Zekeriya Sertel ile evlenmiştir. Eşiyle birlikte gittiği ABD'de Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji öğrenimi görmüş, hem ABD'de kurduğu derneklerle, hem de Türkiye'de *Büyük Mecma*'ya yazdığı yazılarla Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiştir. İstanbul'a döndüklerinde, eşiyle birlikte *Resimli Ay Dergisi*'ni çıkarmışlardır. Bu derginin ilk sayılarından itibaren yazdığı yazılarda kadın sorunlarına değinmeye başlamıştır. 1927-1928 yıllarında yine eşiyle birlikte dört ciltlik *Çocuk Ansiklopedisi*'ni hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın Babilî'sinde, İngiliz yanlısı *Tanin* ile Alman yanlısı *Cumhuriyet* gazetelerinin (Karaca, 2003: .47) karşısında Sovyetler Birliği taraftarı olan *Tan* gazetesindeki yazılarından ötürü birkaç kez tutuklanmış ve hapse girmiştir. Tek Parti yönetimine, Alman faşizminin Türkiye'deki yandaşlarına karşı eşiyle birlikte takındıkları tavır nedeniyle, gazetenin basıldığı basımevinin bazı gruplarca yakılmasından sonra (1945) aktif gazeteciliği bırakmış ve 1950 yılında yurt dışına çıkmıştır. Fransa, Amerika ve Rusya'da yaşadktan sonra dönmesine izin verilmediği için Bakü'de ölmüştür. *Roman Gibi* adlı bir anı kitabı ve *Tevfik Fikret-Mehmet Akif Kavgası, Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefesi* adlı incelemeleri vardır.

Atatürk tarafından, 1925'te İzmir ilkokullarından birindeki bir toplantıda fark edilmiş olan Afet İnan (1908-1985), Bursa Kız Öğretmen Okulunu 1925 yılında bitirmiş, meslek ve durumu ile yakından ilgilenen Atatürk sayesinde İsviçre'nin Lozan şehrine Fransızca öğrenmeye gönderilmiştir. Sonra, İstanbul'da Fransız Kız Lisesi (Notre Dame de Sion)'nde bu öğrenimini sürdürmüştür. Türk tarihi ile Türkiye tarihini ve bunlarla ilgili konuları incelemek ve elde edilen sonuçları her türlü yolla yaymak amacıyla kurulan Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş çalışmalarında yer almış ve orada uzun yıllar asbaşkanlık yapmıştır. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün müdürlüğünde de bulunmuştur. Akademik çalışmalarına devam eden Afet İnan, ölümüne kadar, Atatürk ve Türk tarihi ile ilgili birçok yayın hazırlamıştır. Kitaplara, özellikle de tarihi kitaplara, resim röprodüksiyonlarına, arkeolojik eserlerin mulajlarına, eski para ve pul koleksiyonlarına meraklı olduğu bilinmektedir. *Türk Tarihinin Ana Hatları, Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye'de Kadın Hakları, Kemal Atatürk'ü Anarken, Atatürk ve İlim, Atatürk Hakkında Konferanslar, Türk Amirali Piri Reis'in*



*Hayatı ve Eserleri, Piri Reis'in Amerika Haritası, Mimar Koca Sinan ve Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* adlı eserleri kaleme almıştır.

### **Fen Bilimleri Alanında Katkı Sağlayan Kadınlar**

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın kimyacı ve Fransa'nın Sorbonne Üniversitesi'ni Madam Curie'den ders alarak bitiren ilk Türk kadını olan Remziye Hisar (1902-1992), Davutpaşa'daki üç yıllık Mekteb-i İptidai'yi bir yılda başarıyla tamamlayıp mezun olmuş ve dokuz yaşında ilk şahadetnamesini almıştır. Daha sonra, İttihat ve Terakki Mektebi ve Emirgân, İnas Rüştiyesine devam etmiştir. Çok sevdiği Türkçe öğretmeninin İstanbul Dârümuallimatı'na transfer olması nedeniyle, öğrenimini bu okulda sürdürmüştür. Mezun olmasının ardından Azerbaycan'da öğretmenlik yapmış ve orada görevli doktor yüzbaşı Reşit Süreyya Beyle evlenmiştir. Daha sonra Adana'da Kız Öğretmen Okulu müdüreliliği yapmış, bu sırada okul için bir marş yazmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra devlet tarafından Paris'e gönderilmiş, Sorbonne'da kimya bölümünde öğrenim görmeye başlamıştır. Kişisel bazı nedenlerle yurda dönmüşse de, daha sonra doktorasını yapmak üzere 1930 yılında yeniden Paris'e gitmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul ve Ankara'da üniversite hocalığı yapmış, çeşitli uluslararası kongrelerde bildiriler sunmuş, kimya dalındaki buluşlarını içeren 16 tebliği Fransa'da yayınlamıştır. 1955 yılında Fransa'nın "Officiel d'Academie" nişanını, 90 yaşına yaklaşırken "TÜBİTAK Hizmet Ödülü"nü almıştır. Bilimsel makalelerinin yanında *Kadın Sesi* adlı bir şiir kitabı vardır (Şarman, 2005:76-81).

Erenköy Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra, Milli Eğitim Bakanlığının bursla yurt dışına öğrenime göndermek üzere açtığı yarışmayı, matematik ve fizik dalında kazanan sekiz kişiden biri olan Nüzhet Gökdoğan (1910-2003), altı yıl astronomi branşı üzerine Paris ve Lyon'da okumuş ve 1934 yılında Paris Üniversitesi'nden mezun olmuştur. 1948 yılında Prof. Dr. Cahit Arf, Prof. Dr. Mustafa İnan ve Prof. Dr. Nazım Terzioğlu ile birlikte Türk Matematik Derneği'ni kurmuştur. 1954 yılında kurulan Türk Astronomi Derneği'nin de kurucularından olup, yirmi yıl bu derneğin başkanlığını yürütmüştür Yüksek Mühendis Mektebi olarak açılmış olan İstanbul Teknik Üniversitesi'nde çalışan Gökdoğan, Türkiye'nin ilk astronomu, ilk kadın dekanı ve senatörüdür (Unat, 2007:69). Astronominin ülkemizde gelişiminde rol oynamış, TÜBİTAK Ulusal Gözlemevi'nin kuruluş çalışmalarını başlatmış, konusuyla ilgili pek çok kitabın çevirilerini yapmıştır. Paris'te öğrenimi sırasında orada kalması teklif edildiğinde, kabul etmemiş ve bunun nedenini şöyle açıklamıştır:

"Biz Atatürk gençliğiydik. Bizim bu millete yapacak hizmetlerimiz olduğunu biliyorduk. O hizmet için gittik biz. Fransızlara şunu söyledim: 'Ben altı senedir buradayım, altı senedir devlet beni okutuyor ve bekliyor. Siz altı senelik saati geri çalıştırabilir misiniz?' " (Şarman, 2005: 126-129).



Piyano dersleri aldığı, opera ve konserleri kaçırmamaya gayret etmiş olduğu bilinen Gökdoğan, bilimsel makalelerinin yanında *Lise Edebiyat Şubesi İçin Astronomi* (Prof. Dr. Gleissberg ile birlikte), *Lise Fen Şubesi İçin Astronomi, Spektroskopiye Giriş* adlı ders kitapları yazmıştır.

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik ve Klasik Astronomi Bölümünü bitiren ilk kız öğrenci olan, Paris Pışmış (1912-2000), İstanbul'da doğmuş, Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ni biricilikle bitirerek doğrudan üniversiteye geçiş hakkını kazanmıştır. 1937'de kendisine tez konusu olarak verilen "Galaksinin Kinematığı ve Dinamığı" gibi hâlâ çözülemeyen noktaların bulunduğu bir alanda çok başarılı bulunan bir çalışma yapmıştır. Bu başarısının ardından hocası Freundlich, ailesi ile görüşerek kızlarını Harvard Rasathanesi'ne burslu olarak yollamaya ikna etmiştir. Yıldız kümeleri üzerine çalışmaları ve keşiflerini yoğun olarak sürdüren Pışmış, Ulusal Astrofizik Gözlemevi'nin kuruluş çalışmalarında bulunmuştur. 1965 yılında ise en önemli başarısını gerçekleştirmiş ve "PIS" adıyla anılan tam yirmi üç yıldız kümesi keşfetmiştir (Oralalp, 1995:46).

Ülkemizde jeolojinin gelişimine ciddi katkısı olan Nuriye Pınar Erdem (1914-2006), müderris ve huzur hocası Mustafa Asım Efendi'nin kızıdır. Devlet sınavını kazanmış ve Fransa Bordeaux Üniversitesi'nde tabii bilimler alanında eğitim yaparak genel kimya sertifikası almıştır. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Jeoloji Enstitüsü'nde asistan olarak görev yapmıştır. Mineraloji, paleontoloji, petrografi laboratuvarlarında çalışmış ve Prof. Parejans'ın derslerinin çevirilerini yapmıştır. Uluslararası kongrelerde bildiriler sunmuş, Paris'te Museum d'Historie Naturelle'de Türkiye echinidleri (derisidikenliler) hakkında orijinal incelemeler yapmış ve üç yeni tür bulmuştur. Avrupa Sismoloji Komisyonu'na üye seçilerek, 1960 yılına kadar Türkiye Milli Raporlarını hazırlamıştır. Bilimsel çalışmaları yanında siyasetle ilgilenmiş ve iki dönem milletvekilliği yapmış, meclise sunduğu kanun tekliflerinden üçü kabul edilmiştir. 1960 İhtilâli'nde tutuklanarak Yassıada ve Kayseri'de 2.5 yıl ceza evinde kalmıştır. Bilimsel makalelerinin yanında, Yıldız Teknik Üniversitesi'nce basılmış olan *Mühendislik Jeolojisi* adlı bir eseri vardır (İlkler, 2004).

### **Sanat Alanında Katkı Sağlayan Kadınlar**

İlk kadın ressamlarımızdan olan Mihri Müşfik (1886-1954)'in babası, askerî tıbbiyenin ünlü hocalarından Çerkes Mehmet Rasim Paşa'dır. İstanbul'a yerleşen İtalyan ressam Fausto Zonaro'dan dersler almış, Roma ve Paris'te özel atölye ve sanat okullarında öğrenim görmüştür. Roma, Vatikan'da Papa'nın portresini yapmış ve eseri Vatikan Müzesi'ne alınmıştır. Sanayi-i Nefise'nin bünyesinde yer alan İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasına öncülük etmiş ve aynı okulda müdürlük, öğretmenlik görevinde bulunmuştur.





1938-1939-1943 dünya sergilerine katılmıştır. Daha sonra ABD'ye yerleşen sanatçı, yaşamını özel dersler vererek sürdürmüş, yaşamının son yılları zorluklar içinde geçmiştir. Portre ve natüremort çalışmalarıyla dikkat çeken sanatçının resim-heykel müzelerinde ve özel koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır (<http://ansiklopedi.bilgi.com>).

Heykele şekil veren ilk Türk kadını olan Sabiha Bengütaş (1902-1992) ise İstanbul'da doğmuş, eğitimine orada başlamış ve babasının görevi nedeniyle gittikleri Şam'da sürdürmüştür. Sanayi-i Nefise Mektebi Resim Şubesinde bir yıl çalıştıktan sonra heykel bölümüne geçmiştir. Sanayi-i Nefise mensupları arasında açılan bir sınavda birinci olarak yurt dışına gitme hakkını kazanmış ve Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde Prof. Luppi atölyesinde uzmanlık çalışmaları yapmıştır. Taksim Meydanı'ndaki Atatürk Abidesi'ni yapan ünlü İtalyan heykeltıraş Canonica'nın asistanı olarak da çalışmıştır. Geleneksel Galatasaray sergilerine ilk kez katılan kadınlar arasında yer almıştır. 1938 yılında iki önemli yarışma kazanmış ve bu yarışmalar sonucu en önemli eserlerini meydana getirmiştir. Atatürk'ün, şu anda Çankaya Köşkü'nün bahçesindeki büyük üniformalı heykeli ve İnönü'nün Garp Cephesi Kumandanı giysisi ile Mudanya'daki heykeli en önemli eserleridir (Toros, 2000:26).

Atatürk'e ilk özgün Türk operası olan *Özsoy*'ün bestelenmesi konusunda ilham veren, Semiha Berksoy (1910-1992), kâtip bir baba ile heykeltıraş ve ressam bir annenin kızı olarak doğmuş, hem konservatuar, hem tiyatro okulu ve Güzel Sanatlar Akademisi Namık İsmail Atölyesi'nde eğitim görmüştür. 1931 yılında Muhsin Ertuğrul'un çektiği ilk sesli Türk filmi olan *İstanbul Sokakları*'nda oynamıştır. 1934'de Türkiye'de opera bulunmadığı zamanlarda Atatürk'ün önünde *Madam Butterfly*'ı söylemiştir. 1935 yılında yazdığı *Mezardan Gelen Mektup* adlı hikâyesi Fikret Mualla tarafından resimlenmiştir. 1936 yılında devlet konservatuarı sınavını birincilikle kazanarak ses uzmanı Paul Lohman tarafından Berlin'e gönderilmiş ve Berlin Müzik Akademisi Opera Bölümünde eğitim görmüştür. Berlin Operası'nda başrol oynayan ilk Türk kadınıdır. 72. sanat yılında yaptığı söyleşide volümlü kalın ses için "do" sesi vermenin çok zor olduğunu belirterek, Yetmiş beş yaşında çok çalışarak bu sesi çıkarttığını ve böylelikle yaşlılık ve ölüm korkusunu yendiğini belirtmiştir (İlkler, 2004).

## Sonuç

Yukarıda yaşam öyküleri verilen ve eserlerinden bahsedilen kadınların tümünün ortak özelliklerinden ilki, belirli bir gelir ve kültür düzeyinde olan ailelerden gelmiş olmaları ve hangi meslekten olurlarsa olsunlar, neredeyse hepsinin edebiyatla yakından ilgilenmeleridir. Geldikleri sosyal çevrenin kendilerine sağladığı olanaklardan yararlanarak evlerinde özel dersler alabilmiş, birkaç yabancı dil öğrenme şansını elde edebilmişlerdir. İm-



paratorluk döneminde genellikle kendi ailelerinin sağladığı olanaklarla ve Cumhuriyet'le birlikte de ülkenin onlara ~sınavlar sonucu belirlenen yeteneklerine bağlı olarak~ sağladığı haklarla yurt dışına gitmiş, oradaki hemcinsleriyle ve meslektaşlarıyla ilişkiler kurup, önemli gördükleri alanlarda çeviriler yapmışlardır.

İkinci ve en çok vurgulanması gereken özellikleri ise, şanslarının bilincinde olmalarına karşın rahat bir bireysel yaşam sürdürmek yerine, birey olma bilincinin oluşturulması için verdikleri çetin mücadeledir. Sahip oldukları olanaklarıyla ve yoğun çalışmalarıyla toplumun kalkınmasına, kadınların varoluş sürecine ivme kazandırmışlardır. Neredeyse tümü, kadınların eğitim talebini her fırsatta dile getirmiş, özellikle de edebiyatla uğraşan Fatma Aliye Hanım, Emine Semiye Hanım ve Halide Edip Adivar bu konuda etkin olmuştur. Okuyucularının, çok eşlilik, kadının eğitim alamaması ve dolayısıyla özne olamaması gibi sosyal problemler hakkında düşüncelerini sağlamak için, fikirlerini roman kalıbında açıklamakla kalmamış âdetta haykırmışlardır. Bu durum pek çok yazar ve araştırmacı tarafından da tespit edilmiştir:

“Edebiyat, reformlarda ve halkı eğitmede öncü rol üstlenen yeni entelijansiya ve yükselen seçkinlerin ellerinde sosyal mobilizasyon aracı haline geldi.” (Durakbaşa, 2002: 154-155).

Her alanda çalışan aydınların çoğu, edebî değer taşıyıp taşımadıkları tartışmalı da olsa, yazın alanında eserler vermişlerdir. Buna kimyacı olan Remziye Hisar'ın yazdığı şiir ve opera sanatçısı olan Semiha Berksoy'un yazdığı hikâye kitaplarını da katmak gerekir. İlginç bir biçimde Berksoy'un kitabını çok beğenen Reşat Nuri, kitaptaki kızın adı olan “Güntekin”i kendisine soyadı olarak almıştır (*İlkler*, 2004).

Yoğun çalışmalarını yanında sanatın bir dalı ile meşgul olmak, koleksiyon yapmak gibi hobilerine zaman ayırmayı ihmal etmeyen aydınlarımız, kadın ve anne olarak da örnek olma işlevlerini yerine getirmişlerdir. Onların güçlü kişilikleri ve başarıları çocuklarını derinden etkilemiş olmalı ki, bazılarının çocukları izlerinden giderek aynı mesleği seçmişlerdir. Remziye Hisar'ın oğlu, ünlü fizikçi Prof. Dr. Feza Gürsey, Semiha Berksoy'un kızı, ünlü bir tiyatro sanatçımız olan Zeliha Berksoy'dur. Paris Pişmiş'in yalnız çocukları değil torunları da onun mesleğini seçerek astronom olmuşlardır.

Hepsinin ortak özelliklerinden biri de, daima ülke sorunlarına ilgi duyup, bunların çözümleri üzerine kafa yormaları, yaşadıkları dönem itibarıyla riskli bile olsa fikirlerini açıklamaktan çekinmemiş olmalarıdır. Emine Semiye Hanım'ın İttihat ve Terakki ajanı olarak çalışmış olması, Selma Rıza'nın ise aynı cemiyetin tek kadın üyesi olması, onların politikada da varolma mücadelelerine örnektir. Daha sonraki dönemde ise Halide Edip Adivar ve Nuriye Pınar Erdem milletvekilliği, Nüzhet Gökdoğan ise senatörlük yaparak aktif politikanın içinde bulunmuşlardır.



Bu kadınlarla ilgili hiç tartışma götürmeyen diğer bir husus ise, onların vatanlarına büyük bir aşkla bağlı oluşlarıdır. Her biri kendi inançları doğrultusunda mücadele vermiş, birbirlerinden çok farklı yollar izlemiş ama hep aynı noktaya bakmışlardır.

Son grup aydın, sanatla uğraşmış olan Sabiha Bengütaş, Mihri Müşfik ve Semiha Berksoy, ülkemizde daha yeni yeni başlayan sanat kollarında kadınların da var olduğunu kanıtlayacak eserler ortaya koymuşlar, kadın duyarlığını yapıtlarına yansıtmışlardır.

Bu olağanüstü kadınlar içinde her yönüyle örnek alınacak olanı, herhalde Halide Edip Adıvar'dır. Yaşadığı dönemdeki tüm sosyal baskılara karşın kendisinden sonra ikinci bir kadınla evlenen ilk eşi Salih Zeki Bey'den tereddütsüz boşanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda gösterdiği olağanüstü cesaret ve gayret ise ona tarihimizde ayrıcalıklı bir konum sağlamıştır.

1919'da mütareke sıralarında Fatih ve Sultanahmet meydanlarında verdiği heyecanlı nutuklar yüzünden 16 Mart İstanbul İşgali'nde evi basılmıştır. Bu sırada o, ikinci eşi Doktor Adnan'la birlikte Anadolu'ya geçmiş ve Milli Mücadele'ye katılmıştır. Saltanat hükümeti tarafından kurulan Kürt Mustafa Divan-ı Harbi'nde başta Mustafa Kemal olmak üzere, hakkında ölüm kararı verilen altı kişiden biri de kendisidir (Doğramacı, 1997: 52).

Onun en önemli özelliği, her ne koşulda olursa olsun inandıklarını söyleme ve savunma kararlılığı olmuştur. Bu, onun yaşamını güçleştirmekle kalmamış, sonunda anavatanından ayrılmasına da neden olmuştur. Ayşe Durakpaşa'nın onun karakteriyle ilgili saptaması dikkat çekicidir:

“Benim açımdan Afet İnan Cumhuriyet'in misyon sahibi, görevine sadık evladı, Cumhuriyet'in sadık kızıdır. Halide Edip ise Cumhuriyet'in isyankâr kızı olarak görülebilir.” (Durakbaşa, 2002: 142).

Kadınların toplumsal yaşamın her alanında varolduğunun simgesi olan aydın kadınlarımızdan örnek oluşturmak üzere seçilen bu grup, kendilerinden sonra gelen nesillere esin kaynağı olmuş, bazılarının kendi çocukları da dahil olmak üzere sonraki nesiller, onların izinden giderek ülkemizin bilim ve düşünce yaşamına katkılar sağlamışlardır ve halen sağlamaya devam etmektedirler. Üzücü olan ve üzerinde düşünülmesi gereken nokta, birçoğunun farklı nedenlerle de olsa anavatanlarından uzakta ölmüş olmalarıdır. Buna karşılık sevinçle vurgulanması gereken şey, kadınların eğitim haklarını erkeklerden asırlar sonra elde etmiş olmalarına rağmen, kısa sayılabilecek bir sürede onlarla yarışır hale gelmiş, hatta bazı alanlarda geçmiş olmalarıdır.

#### Kaynaklar

- Ahmet Mithat Efendi (1998), *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti*, Çevriyazı: Lynda Goodsell Blake, İstanbul, İsisYayımcılık.  
Çakır, Serpil (Ağustos 2003), “Osmanlı'nın Feminist Kadınları”, *Petrol-İş Kadın Dergisi*, S. 4, s. 25-27.



- Demir, Abdullah (2002), *Fatma Aliye Hanım ve Terâcim-i Ahvâl-i Felasifesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- Demirdirek, Aynur (1993), *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, İstanbul, İmge Kitapevi.
- Doğramacı, Emel (1997), *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Durakbaşa, Ayşe (2002), *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ergun (Turgut), Perihan (1997), *Cumhuriyet Aydınlanmasında Öncü Kadınlarımız*, İstanbul, Tekin Yayınevi.
- Fatma Aliye Hanım (2006), *Terâcim-i Ahvâl-i Felasife*, Konya.
- Fatma Aliye Hanım (2002), *Hayattan Sahneler (Levâih-i Hayât)*, Çevriyazı: Tülay Gençtürk Demircioğlu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Gümüšoğlu, Firdevs (2001), *Cumhuriyet’te İz Brakanlar*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Hayber, Abdülkadir (1993), *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri’nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İlker (2004), *Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Ajandası*, Vakıf Yayını no: 21.
- Karaca, Emin (2003), *Kaybolan Babî’î’nin Ardından*, İstanbul, Kekeme Yayıncılık.
- Karaalioglu, Seyit Kemal (1982), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- Kırkpınar, Leyla (2001), *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, Şefika (1982), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milliyet* (1982), *Almanak Türkiye*, İstanbul.
- Oralağ, Füsün, “Paris Pişmiş”, *Bilim ve Teknik*, Eylül 1995, S.334, s.38-47.
- Sarımermer (Annaç), Zeynep (2001), *Fatma Aliye Hanım’ın Hayatı, Eserleri ve Eğitim Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- Şarman, Kansu (2005), *Türk Promethe’ler*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toros, Taha (2000), *O Güzel İnsanlar*, İstanbul, Aksoy Yayıncılık.
- Unat, Yavuz (2008), “Atatürk’ün Kızlarından Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Kadın Astro-nomu, İlk Kadın Dekanı ve İlk Kadın Senatörü: Nüzhet Toydemir Gökdoğan”, *Türkiye’de Bilim ve Kadın*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.67-88.
- Zihnioğlu, Yaprak (Haziran 1999), “*Fatma Aliye ve Emine Semiye*”, *Tarih ve Toplum*, S. 186, s.336-343.
- Mihri Müşfik, <http://ansiklopedi.bilgi.com/Mihri-M%C3%BC%C5%9Ffik-1501adresinden> 30.03.2007 tarihinde erişildi.
- Mihri Müşfik, <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1501adresinden> 30.03.2009 tarihinde erişildi.
- Sabiha Sertel, [http://www.ata.boun.edu.tr/chronology/kim\\_kimdir/sabiha\\_sertel.htm](http://www.ata.boun.edu.tr/chronology/kim_kimdir/sabiha_sertel.htm) adresinden 01.03.2007 tarihinde erişildi.
- Selma Rıza Feraceli, <http://biyografi.sitesi.web.tr/selma-riza-feraceli.html> adresinden 01.03.2007 tarihinde erişildi.